

İQTİSADİYYAT VƏ İDARƏETMƏ

UOT 330. 811

Fəhrad Möhbəliyev
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası,
tədris və elmi işlər üzrə prorektor, i.ü.f.d., prof.
ferhad.mehbaliyev@mail.ru

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN ASPEKTLƏRİ VƏ ONA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Beynəlxalq aləmdə baş verən dəyişikliklər ölkələrin bütün sahələrdə münasibətlər səviyyəsinin saxlanılması, müstəqil dövlətlərin təhlükəsizliyinin qorunması və təmin edilməsi istiqamətində yeni yanaşmaları ön plana çıxarmışdır.

Bu baxımdan, hər bir dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi iqtisadi məsələlərin həlli ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan Respublikasının ən mühüm prioritetlərindən biri müstəqilliyi qorumaq, ərazi bütövlüyünə təminat verən, həmçinin ölkənin Beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakını təmin edən və onun milli təhlükəsizliyinə təminat verən iqtisadi və sosial siyasətin həyata keçirilməsidir.

Məqsəd- dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında və möhkəmləndirilməsində iqtisadi təhlükəsizlik sisteminə daxil olan struktur ünsürləri, onun əsas göstəriciləri, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmamasına səbəb olan təhlükələr və onların aradan qaldırılması istiqamətində zəruri amillərin təhlili və müvafiq təkliflərin verilməsidir.

Metodologiya – Tədqiqatda iqtisadi-statistik təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri- dünyanın hər bir dövlətinin ən başlıca məqsədi ölkə daxili və beynəlxalq səviyyədə sabitliyin qorunması, milli təhlükəsizliyin, onun tərkib hissəsi olan iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, milli maraqlar, iqtisadi strategiya, iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri, qloballaşma prosesi, sosial-iqtisadi tələbatlar.

Giriş

Müasir dövrdə ölkənin İqtisadi təhlükəsizliyi aktual problem olaraq qalır. Belə ki, qloballaşan dünyada siyasi və iqtisadi-hərbi rəqabətin gücləndiyi cəmiyyətdə iqtisadi təhlükəsizliyin aktuallığı yüksəlir və artır. Dünyada baş verən müharibələrin lokal səviyyəsi və onların birdəfəlik aradan qaldırılmaması uzun illərdən sonra öz müstəqilliyini bərpa edən gənc Azərbaycan dövlətinin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində praktiki addımların atılmasında və dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında iqtisadi təhlükəsizliyin rolunu yüksəldir. Bu problemə bir sıra amillər, o cümlədən daxili və xarici amillər təsir göstərir və bu alillərə daxildir:

- bir sıra ölkələrdə daxili iqtisadi və sosial-siyasi problemlərin mürəkkəbləşməsi: dövlət büdcəsinin kəsiri, işsizlik, “kölgə iqtisadiyyatı”nın dağıdılması və digər mənfi hallar, istehsalın tənəzzülə uğraması, siyasi qeyri-sabitlik və cəmiyyətdə sosial gərginliyin kəskinləşməsi. Bunun nəticəsində milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin iqtisadi əsasları dağılır;
- bəzi ölkələrin zəiflədiyi bir şəraitdə digər fəvqəldövlətlərin onlara hərbi-texnoloji üstünlük vermək, siyasi maraqlarına nail olmaq üçün “İqtisadi alətlərdən”istifadə etmək cəhdləri güclənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya dövlətlərinin mühüm üstünlüklərindən biri daxili sabitliyi, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakını təmin edən, həçinin onun milli təhlükəsizliyinə təminat verən iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsini yüksəltməkdən ibarət olmalıdır.

İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, sabitliyini və dayanıqlığını təmin edən, ona daim yenilənməyə və özünü təkmilləşdirməyə imkan verən şərtlərin və amillərin məcmusundan ibarətdir. Bu baxımdan da, iqtisadi təhlükəsizliyin birbaşa məqsədi dövlətin milli maraqlarının qorunmasının təmin edilməsindən ibarət olmalıdır.

Mövcud ədəbiyyatlara istinad

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və formalaşdırılması mühüm milli üstünlüklər-prioritetlər sırasına aiddir. Avropa və Qərb iqtisadi ədəbiyyatında iqtisadi təhlükəsizlik adətən milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi böhranları şəraitində dözümlülüyünün təmin edilməsi kimi izah edilir. Son dövrlərdə, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında qloballaşma prosesi ilə əlaqədar baş verən dərin struktur dəyişiklikləri nəticəsində iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına milli iqtisadiyyatın və ya onun aparıcı sahələrinin dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi kimi vacib amil də əlavə edilmişdir.

Amerika mütəxəssislərinin fikrincə (Bərxudarov, 2006:152) iqtisadi təhlükəsizlik ən azı iki şərtə cavab verməlidir:

1. Ölkənin iqtisadi müstəqilliyini qoruyub saxlamaq. Lakin, bu mütləq xarakter kəsb etmir, çünki, beynəlxalq əmək bölgüsü milli iqtisadiyyatları biri-birilərdən qarşılıqlı vəziyyətə gətirib çıxarır. Belə şəraitdə iqtisadi müstəqillik-milli resurslar üzərində nəzarətə, həmçinin ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyini təmin edən, dünya təcrübəsində, kooperasiya əlaqələrində və elmi-texniki nailiyyətlərlə mübadilədə bərabər surətdə iştirak etməyə imkan verən istehsal, səmərəlilik və məhsulun keyfiyyəti səviyyəsinin əldə edilməsində nail olmaqdır.

2. Əhalinin əldə edilmiş həyat səviyyəsi keyfiyyətlərinin saxlanılması və onun imkan daxilində yüksəldilməsi, cəmiyyətin və dövlətin sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi birliyinin təmin edilməsi, həmçinin daxili və xarici təhlükənin qarşısının alınması üçün iqtisadi gücə nail olmaq.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik yalnız milli mənafeyi müdafiə etmək deyil, eyni zamanda hökumət orqanlarının ölkə iqtisadiyyatının milli mənafeyə uyğun inkişafına və onun reallaşmasına hazır olması və cəmiyyətin sosial-iqtisadi sabitliyini təmin etməyə hazırlanmasıdır (Олейникова, 1993:165).

Azərbaycanın müstəqillik tarixi Qərb dövlətləri ilə müqayisədə böyük olmadığına görə onun həm təcrübəsi, həm də imkanları məhduddur. Lakin, müstəqil inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi modellərini, təcrübələrini öyrənməklə Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının zəruriliyi, mahiyyəti və məqsədini müəyyən etmək mümkündür.

Məsələn, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrindən ABŞ, İngiltərə, Fransa, Yaponiya, Rusiya və Çin kimi dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında başlıca məqsədi dünya ölkələri üzərində iqtisadi, siyasi və hərbi hegemonluğu saxlamaq, dünyaya ağalıqlarını təmin etməkdir. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının isə, əsas məqsədi ölkəmizin müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etməkdir. Bir sözlə, bu Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının başlıca istiqamətlərindən biridir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi predmeti eyni zamanda üfuqi səviyyədə olan münasibətləri də əhatə edir. Bura siyasi, hərbi, informasiya, elmi-texniki və s. sahələrin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini də daxil etmək lazımdır (Məhərrəmov, 2007:226).

Hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi onun milli iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən, iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində milli mənafeyin əsas götürülməsindən, millətin mənəviyyatının sağlam və ya qeyri sağlamlığının səviyyəsindən, habelə ölkənin sosial inkişaf istiqamətindən, müdafiə potensialından necə istifadə etməsindən və s. asılıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin daxili maddi əsası olmalıdır. Bu ölkədə məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır. Hər bir dövlət çalışmalıdır ki, geniş təkrar istehsalı elə təşkil etsin ki, istehsal olunan milli məhsul ölkənin tələbatının çox hissəsini, ödəmək qabiliyyətində olsun. Bütün bunların təmin edilməsi isə ölkəni idxaldan, xarici dövlətlərdən asılılıqdan azad edə bilər. İqtisadi təhlükəsizliyin daxili sosial əsası isə ölkə əhalisinin birliyi, bu isə dövlətin və onun rəhbərlərinin

apardığı ağıllı siyasət ilə bağlıdır. Əgər dövlət ağıllı, düşünülmüş, ədalətli sosial-iqtisadi siyasət aparırsa, milli mənfəni əsas götürürsə əhali onun ətrafında sıx birləşir, əks halda isə xalq öz dövlətinə inamını itirir.

Hər bir dövlət özünün iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün problemin mahiyyətini dərk etməyə imkan verən bir sıra əsas göstəriciləri təhlil etməyə çalışır. Bu göstəricilərə aşağıdakılar aiddir:

- ÜDM – in artım surəti;
- əhalinin həyat səviyyəsi göstəriciləri;
- illik inflyasiyanın səviyyəsi;
- işsizliyin səviyyəsi;
- iqtisadiyyatın strukturu;
- əhali gəlirləri arasında nisbət;
- sənayenin ümumi məhsulda xüsusi çəkisi;
- təsərrüfatda texniki bazanın vəziyyəti;
- rəqabətqabiliyyətlik;
- idxal asılılığı;
- iqtisadiyyatın açıqlığı;
- dövlətin daxili və xarici borcu və s. (Гордиенко, 2009: 17).

Material və metodlar

Ümumiyyətlə, hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin parametrləri müxtəlifdir və bu onun məxsus olduğu bir sıra təbii amillərdən asılıdır. Bir sözlə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına təsir edən amilləri iki qrupda birləşdirmək olar:

1. Təbii amillər- bura daxildir:

- ölkənin malik olduğu təbii ehtiyatlar;
- yerləşdiyi strateji - coğrafi mövqe;
- əmək resursları və s.

2. Mövcud hakimiyyətin yürütdüyü siyasətdən asılı amillər-bura daxildir:

- iqtisadi struktur;
- idarəçilik metodları;
- iqtisadi qanunvericilik;
- zəruri iqtisadi biliklər və informasiya sistemi;
- ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə yeri;
- integrasiya və s.

Məxsus olduğu təbii ehtiyatların həcmi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təməlində ən başlıca amildir. O ölkə ki, geniş təbii ehtiyatlara malikdir, onun iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün böyük vəsait tələb olunmur. Məhz bu mənada Azərbaycan zəngin təbii ehtiyatlara malik olan ölkələr sırasına daxildir.

Milli təhlükəsizlik, onun tərkib hissəsi olan iqtisadi təhlükəsizlik probleminin həll edilməsinin ən mühüm vəzifələrindən biri “İstehsalın aşağı düşməsinin qarşısının alınması və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi” hesab edilir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində digər həlledici amillərdən biri də mövcud istehsal strukturunun necə formalaşması hesab edilir. Belə ki, hər bir dövlət öz istehsal strukturunu müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirmək yolu ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında böyük uğurlar əldə etmiş olur. Məsələn, ABŞ avtomobil, Yaponiya elektronika, Almaniya ağır maşınqayırma sənayesini, Skandinaviya ölkələri kənd təsərrüfatını seçmiş, bu sahənin rəqabət qabiliyyətini artırmış və o sahələrdən əldə edilən gəlirin hesabına iqtisadiyyatın digər sahələrində istehsal strukturunu milli mənfəyə uyğun qurmuşlar (Orexov, 2014: 31).

Azərbaycan üçün belə sənaye sahəsi məhz neft-maşınqayırma sənayesi seçilmiş, bu strategiya uğurla hal-hazırda da reallaşdırılır. Ümumiyyətlə, iqtisadi təhlükəsizlik sistemi göstəricilərinin

analitik təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu göstəricilər ayrı-ayrılıqda deyil, kompleks yanaşma prinsipi əsasında götürülməklə nəzərə alınmalıdır. Ona görə ki, birincisi, iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri olduqca çoxdur və onun hamısını bütövlükdə nəzərə almaq mümkün deyildir. İkincisi, dövlətlərin keçdiyi tarixi inkişaf yolu, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, geosiyasi mövqeyi müxtəlif olduğundan iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərində yer dəyişmələr ola bilər. Bunu isə hər bir dövlət öz milli marağına uyğun müəyyən edir.

Odur ki, müasir dövrdə dövlət müstəqilliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayan iqtisadi təhlükəsizlik xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi, sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı, yeni texnologiyaların tətbiq edilməsi, elmin yeni müasir növ-xəu texnologiyalarının nailiyyətlərindən, strateji yeraltı və yerüstü, həmçinin əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. Məhz buna görə də Azərbaycan dövləti hüquqi qanunlar çərçivəsində iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyin tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirir. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunun 17-ci maddəsində (7, 2004: maddə 17) iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması tədbirləri müəyyənəndirilmişdir ki, bunlara aşağıdakılar aiddir:

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının artırılması və bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə iqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən təbii ehtiyatların, energetika əsaslarının və tranzit imkanlarının qorunması və möhkəmləndirilməsi;
- ölkə daxili və beynəlxalq maliyyə təsisatları arasında qarşılıqlı sərfəli əməkdaşlığın gücləndirilməsi, daxili və xarici maliyyə ehtiyatlarının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının qorunması məqsədilə büdcə vəsaitlərinin və dövlət ehtiyatlarının səmərəsiz istifadəsinə yol verilməməsi;
- iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bank sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadiyyatda dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadiyyatda qeyri-mütənasib inkişafın qarşısının alınması;
- iqtisadi sahədə həyata keçirilən sosial yönümlü islahatların hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi;
- milli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə yerli istehsalçıların hüquqlarının müdafiə olunması;
- enerji ehtiyatlarının istehsalı, nəqli, nəqliyyat dəhlizinin istismarı ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və s.

Ölkəmizin bir sosial dövlət olaraq son illərdə həyata keçirdiyi islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın dinamik inkişafı onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını həyata keçirmək gücünə malikdir və bu istiqamətdə çox mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir.

Nəticə

Aparılan təhlil onu deməyə əsas verir ki, hazırda Azərbaycan beynəlxalq iqtisadi sistemə tədricən inteqrasiya edərək dünya birliyinin tam hüquqlu üzvü kimi öz fəaliyyətini davam etdirir.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində aparılan iqtisadi təhlil nəticəsində əldə olunan nəticələri ümumiləşdirərək ölkədə dayanıqlı iqtisadi inkişafa dəstək ola biləcək iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi səmərəli nəticələr verə bilər:

1. Ölkəmizin milli və iqtisadi maraqları baxımından iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, dayanıqlı inkişafı təmin edən iqtisadi mexanizmlərin qurulması, dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya və ölkədə əsas sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsi kimi amillər, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasını zəruri edir;

2. İqtisadi təhlükəsizliyin meyarları həm iqtisadiyyatın sistem kimi inkişafını, həm də dövlət müstəqilliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsini özündə əks etdirir. Eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması əsasən real sektorun inkişaf etdirilməsindən və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri arasında səmərəli əlaqələrin qurulmasından asılıdır;

3. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində istifadə edilən potensial daha çox təbii resurs amilinə əsaslanır ki, bu da ixrac potensialının inkişaf etdirilməsində ölkənin xarici ticarət fəaliyyətinə müsbət təsir etməklə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edə bilər;

4. İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin olunması xarici ticarətdə azad ticarət siyasətinin aparılması üçün zəmin yaradacaq;

5. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələri ilə iqtisadi inteqrasiya əlaqələri qurmaq mühüm şərtidir;

6. Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə dövlətin elmi cəhətdən əsaslandırılmış “İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası” və onun həyata keçirilməsi mexanizminin hazırlanması.

Beləliklə, hazırda dünyanın hər bir dövlətinin ən başlıca məqsədi ölkə daxili və beynəlxalq səviyədə sabitliyin qorunması, milli təhlükəsizliyin, onun tərkib hissəsi olan iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Bərxudarov M., Məmmədov N. İqtisadi təhlükəsizlik. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2006, 152s.
2. Экономическая безопасность и инновационная политика. Под ред. Е.А. Олейникова, М., 1993, с.340.
3. Мəһəггəмов А., Асланов Н. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı: 2007, 399s.
4. Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства. М: 2009, с.17
5. Bərxudarov M. və Məmmədov N. İqtisadi təhlükəsizlik. Bakı: 2006, 130s.
6. Орехов В.И. Экономическая безопасность современной России в условиях кризиса. Москва. 2014, с.31
7. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı: 2004, mad.17

Фахрад Мохбалиев

АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕЕ ФАКТОРЫ

Резюме

Происходящие на международной арене изменения выдвинули на первый план новые подходы к поддержанию уровня отношений стран во всех сферах, защите и обеспечению безопасности независимых государств.

С этой точки зрения обеспечение национальной безопасности каждого государства тесно связано с решением экономических вопросов. Одним из важнейших приоритетов Азербайджанской Республики является осуществление экономической и социальной политики, обеспечивающей защиту независимости, территориальной целостности, а также активное участие страны в международном разделении труда и гарантирующей ее национальную безопасность.

Цель - анализ структурных элементов, входящих в систему экономической безопасности, ее основных показателей, угроз, приводящих к необеспечению экономической безопасности, и факторов, необходимых для их устранения при сохранении и укреплении государственной независимости, и внесение соответствующих предложений.

Методология- в исследовании использовался метод экономико-статистического анализа.

Результаты исследования-главной целью каждого государства мира является поддержание стабильности внутри страны и на международном уровне, обеспечение национальной безопасности, экономической безопасности как ее составной части.

Ключевые слова: экономическое развитие, национальные интересы, экономическая стратегия, показатели экономической безопасности, процесс глобализации, социально-экономические потребности труда.

Fahrad Mohbaliyev

ASPECTS OF ECONOMIC SECURITY AND AFFECTING IT FACTORS

Summary

The changes taking place in the international arena have brought to the fore new approaches to maintaining the level of relations between countries in all spheres, protecting and ensuring the security of independent States.

From this point of view, ensuring the national security of each State is closely linked to solving economic issues. One of the most important priorities of the Republic of Azerbaijan is the implementation of an economic and social policy that ensures the protection of independence, territorial integrity, as well as the active participation of the country in the international division of labor and guarantees its national security.

Purpose - analysis of the structural elements included in the system of economic security, its main indicators, threats that lead to a lack of economic security, and the factors necessary to eliminate them while maintaining and strengthening state independence, and making appropriate proposals.

Methodology - the study used the method of economic and statistical analysis.

Findings- the main goal of every state in the world is to maintain stability within the country and at the international level, to ensure national security, economic security as an integral part of it.

Keywords: economic development, national interests, economic strategy, indicators of economic security, the process of globalization, socio-economic needs of labor.

Rəyçi: AƏSMA-nın “İqtisadiyyat və idarəetmə” kafedrasının müdiri i.e.d. V.İ.İsmayilov
Qəbul edilib: 08.04.2020